

Spór o uniwersalia

Anna Jaroszevska

The dispute about universals

Abstract: The problem of universals has been taken over by the medieval philosophers through the commentators, especially by Porfiriusz. Medieval philosophers had united issues mentioned by Porfiriusz with response to Boecjusz, creating an alternative: “thing” or “word”. The most staunch phase of the dispute took place in the XI and XII centuries around two positions: “a realistic” and “nominalistic”, there has been an attempt to reach a compromise by marginal discarding; then three concepts was developed: “conceptualism” (“sermonizm”), “moderate conceptual realism” or “set theory”.

Keywords: universals, Porfiriusz, a realistic, nominalistic, conceptualism

Początki sporu

Jedną z centralnych kwestii, którymi zajmowano się w średniowieczu, było zagadnienie powszechników (uniwersaliów), które dziś wydaje się nam pozbawione sensu, jednak w rzeczywistości miało ogromne znaczenie. „Przed wszystkim ważne było dla teorii poznania, określając sposób poznania ogólnego dokonywanego przez człowieka, stawiając pytanie, czego dotyczy pojęcie ogólne stanowiące składnik wiedzy ludzkiej, jaka jest jego podstawa, a zatem jaka jest też jego wiarygodność. Zagadnienie to miało jednak znaczenie także w ontologii, dotyczyło bowiem struktury bytu, stawiając pytanie, czy w rzeczywistości postrzeganej zmysłowo istnieją elementy ogólne

---

* Instytut Filozofii • Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: anna.bialas@ya.ru

Uniwersalia (powszechniki) – z łac. *universalis*, to pojęcia ogólne oddające rozumienie rzeczy, czyli rodzaje i gatunki (np. istota żywa) jako odróżnienie rzeczy pojedynczych (jednostkowych); realne odpowiedniki pojęć ogólnych, które posiadają cechy wspólne dla danego zbioru.

i czy w ogóle gdzieś we wszechświecie jest miejsce na ogólne byty, inne niż znane nam jednostkowe rzeczy”¹.

Podjęto próby odpowiedzi na pytanie: czy pojęciom ogólnym odpowiadają przedmioty rzeczywiste i, jeśli tak, to jakie. Zagadnienie to zostało przejęte przez średniowiecznych myślicieli nie bezpośrednio od filozofów starożytnych, lecz za pośrednictwem komentatorów, zwłaszcza Porfiriusza. Wszystkie orzeczniki wymienione przez samego Arystotelesa Porfiriusz omówił w swoim dziele *Wstęp do kategorii Arystotelesa*, zadając dodatkowo pytanie: „Co się tyczy rodzajów i gatunków, to chcę rozważyć 1) czy istnieją (w przyrodzie), czy też tylko w umysłach jako myśl, 2) jeśli istnieją w przyrodzie, to czy są cielesne czy bezcielesne i 3) czy istnieją oddzielnie od rzeczy zmysłowych, czy też raczej w nich?”². Na to pytanie Porfiriusz nie udzielił żadnej odpowiedzi.

Dzieło Porfiriusza było w średniowieczu dostępne w łacińskim przekładzie Boecjusza, który, po pierwsze, dał odpowiedź na jego pytanie („Uniwersalia istnieją w rzeczach poznawalnych zmysłowo, ale poznajemy je niezależnie od ciała”³), po drugie, postawił pytanie dodatkowe: „Czy kategorie zestawione przez Arystotelesa są gatunkami realnych rzeczy, czy też tylko znaków językowych?”⁴. Sam Boecjusz uznał, że Arystotelesowi chodziło wyłącznie o kwestie językowe, i takiej też udzielił odpowiedzi. Jego rozwiązanie dotyczące pytania Porfiriusza było zbyt wieloznaczne i nieprecyzyjne, by można było uznać je za zadowalające.

¹ Zdzisław Kuksewicz, *Zarys filozofii średniowiecznej*, PWN, Warszawa 1973, s. 61.

² Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 263.

³ Władysław Seńko, *Jak rozumieć filozofię średniowieczną*, Wyd. Antyk, Kęty 2001, s. 119.

⁴ W. Tatarkiewicz, *Historia...*, dz. cyt., s. 263.

Realizm – pogład głoszący, że przedmioty fizyczne są realne, nie są ludzkimi wyobrażeniami (opozycja do idealizmu); rzeczy ogólne mają swój byt, istnieją realnie niezależnie od rzeczy jednostkowych.

Filozofowie średniowiecza złączyli zagadnienia wymieniane przez Porfiriusza z odpowiedzią Boecjusza, tworząc alternatywę: *rzecz* albo *wyraz*. Uznano, że jeśli gatunki jako coś ogólnego nie są w przyrodzie czymś rzeczywistym, to są jedynie wyrazami. Spór stał się najbardziej zagorzały pod koniec XI i na początku XII wieku, tocząc się wokół dwóch skrajnych stanowisk: nominalistycznego i realistycznego. W tym okresie był to jeden z ważniejszych tematów, jakimi zajmowała się myśl filozoficzna. W fazie początkowej kwestię uniwersaliów traktowano jako problematykę związaną z zagadnieniami gramatycznymi czy też logicznymi, by przekształcić ją w zagadnienie o charakterze teoriopoznawczym i ontologicznym. Od połowy XII stulecia, po fazie ostrego sporu, podjęto próby znalezienia kompromisu, odrzucając rozwiązania krańcowe. Przez cały okres trwania sporu utworzono kilka zwalczających się nawzajem doktryn: realizm pojęciowy, umiarkowany realizm pojęciowy, nominalizm, konceptualizm (sermonizm).

Realizm pojęciowy

Termin *realizm* oznacza, że przedmioty fizyczne są realne, istnieją nie tylko jako nasze wyobrażenia, lecz również rzeczywiście. Rozpatrywany na gruncie sporu o uniwersalia, realizm głosił, że uniwersalia mają własny byt, istnieją realnie (*res universales*); rzeczy pojedyncze to wyłącznie formy podporządkowane jednej, wspólnej istocie. Stanowisko to było stanowiskiem pierwszych myślicieli średniowiecznych, między innymi Eriugeny, Fredegisusa, Gerberta z Aurillac

---

Realizm pojęciowy – twierdzenie, że poza istniejącymi jednostkowymi przedmiotami fizycznymi realne są również gatunki i rodzaje, przedmioty ogólne (powszechniki), zaś rzeczy pojedyncze istnieją wyłącznie jako formy podporządkowane wspólnej istocie.

---

czy Anzelma z Canterbury. Reprezentowany przez nich realizm pojęciowy przyjmowano bez dyskusji; był realizmem dogmatycznym w skrajnej postaci. Ideą przewodnią tak pojętego realizmu było uznanie, że przedmiot istniejący realnie posiada tylko te cechy, jakie są określone jego nazwą.

Czołowym realistą XII wieku był Wilhelm z Champeaux, znany jako główny przeciwnik twórcy nominalizmu, Roscelina. Wilhelm zmieniał swoje poglądy dwukrotnie, pod wpływem krytyki Abelarda. Najpierw powszechnik był dla niego ogólną rzeczą, która występuje w różnych przedmiotach i w każdym z nich posiada tę samą istotę: występuje równocześnie w wielu jednostkach, które różnią się między sobą jedynie przypadłościami. Później Wilhelm twierdził, że istota w jednostkach jest taka sama, aby ostatecznie twierdzić, że istota ta jest tylko podobna.

Nominalizm

W chwili, gdy obok realizmu pojawiła się nowa teoria dotycząca natury powszechników, rozpoczął się właściwy spór o uniwersalia. Pierwsze wystąpienia o charakterze antyrealistycznym miały miejsce już w IX wieku (sam spór nabral znaczenia dopiero dwa stulecia później).

Nominalizm – stanowisko, zgodnie z którym nie istnieje nic poza jednostkowymi rzeczami, gatunki (powszechniki) istnieją jedynie w ludzkim umyśle; pojęcia ogólne uznawane są wyłącznie za nazwy (wytwory mowy), służące jedynie do komunikacji.

Nominaliści w ogólnych rodzajach i pojęciach widzieli tylko nazwy (*nomina*), zaś za realnie istniejące uznawali tylko pojedyncze (indywidualne) rzeczy. Jądrym nominalizmu było twierdzenie Arystotelesa, że nie istnieje nic poza jednostkowymi rzeczami – wniosek z tego dla nominalistów nasuwał się jeden: jeśli gatunki nie mogą być realnymi rzeczami, są tylko i wyłącznie wytworami mowy. Twórcą nominalizmu był Roscelin z Compiegne, głoszący, że uniwersalia to tylko wypowiedane przez nas dźwięki (*vox*). Swoją teorię Roscelin przyjął bez żadnego wyjątku, dochodząc do sprzecznych

z dogmatami katolickimi wniosków: skoro istnieją tylko pojedyncze rzeczy, to Trójca Święta, czyli Bóg w trzech osobach, jest tak naprawdę trzema bogami (tzw. tryteizm). Roscelin został zmuszony do odwołania swojej nauki, a jego poglądy zostały potępione na synodzie w roku 1092.

Nominalizm odrodził się w wieku XIV, jako jeden z elementów „nowej drogi” w filozofii. Piotr z Auriol twierdził, że realnie istnieją wyłącznie jednostki, które poznajemy tylko za pomocą doświadczenia. Twórca „nowej drogi”, Wilhelm Ockham, głosił, że pojęcia ogólne istnieją wyłącznie w umysłach i są bytami subiektywnymi (był to konceptualizm psychologiczny); pojęcia te nazywał Ockham „uniwersaliami naturalnymi”. Poza nimi wyróżniał jeszcze uniwersalia jako wyrazy mowy (czyli rodzaje i gatunki jako wytwory mowy, a nie stany umysłu).

Sermonizm (konceptualizm)

Stanowisko sermonistyczne jest dziełem Abelarda, który z początku był nominalistą i uczniem Roscelina, jednak uznał tę koncepcję za niezadowalającą, podobnie jak antagonistyczną teorię realizmu pojęciowego. Według Abelarda uniwersalia to nie głosy, lecz wyrazy – należą do mowy nie jako dźwięki, lecz jako dźwięki posiadające znaczenie. Ogólne jest zatem wyłącznie znaczenie znaku.

Abelard postawił pytanie dodatkowe: jaka jest w rzeczach jednostkowych podstawa do orzekania o nich pojęć ogólnych. Dla niego było oczywiste, że jednostki danego gatunku posiadają pewną formę wspólną, która jest taką podstawą. Było to rozwiązanie zgodne z myślą Arystotelesa: powszechniki służą do tego, by być orzecznikami zdań; nie odpowiada im bezpośrednio żaden przedmiot, pośrednio zaś ten, który jest podmiotem zdania (a któremu służą one jako orzeczenia).

Umiarkowany realizm pojęciowy

W wieku XIII św. Tomasz z Akwinu ogłosił swój pogląd na uniwersalia, nazwany umiarkowanym realizmem pojęciowym. Jest to stanowisko bardzo bliskie poglądom samego Arystotelesa. Według św. Tomasza powszechniki istnieją jedynie

w połączeniu z rzeczami jednostkowymi; nie są substancjami, lecz istnieją w substancjach. Mają trzy postaci:

- są zawarte w substancji jednostkowej, której istotę stanowią (*universale in re*); nazywane też czasem powszechnikami bezpośrednimi;
- mogą być wyodrębnione przez umysł (*universale post rem*); Tomasz określał je także mianem powszechników refleksyjnych; istnieją one w tej postaci tylko w umyśle, mając podstawę jedynie w rzeczach jednostkowych;
- są również uniwersalia niezależne od rzeczy (*universale ante rem*); są to po prostu idee w umyśle Boga.

Koncepcja realizmu umiarkowanego umożliwiła połączenie dotychczas istniejących teorii, jednocześnie wychodząc poza płaszczyznę logiki i teorii poznania, na jakiej toczył się spór o uniwersalia do końca XII wieku.

Inne koncepcje

Oprócz wymienionych wcześniej najważniejszych rozwiązań dotyczących powszechników, powstały jeszcze inne teorie, przeważnie bazujące na pomyśle Abelarda.

Konceptualizm głosił, że uniwersalia znajdują się nie w rzeczach, lecz w umysłach, a ogólne są nie rzeczy i nazwy, tylko pojęcia (w sensie pewnych stanów psychicznych). Pogląd ten był poglądem psychicznym. Należy uczynić tu ważne rozróżnienie – koncepcja Abelarda została przez nas określona zamiennie jako sermonizm i konceptualizm za większością badaczy historii filozofii; natomiast u Władysława Tatarkiewicza czytamy: „Wbrew rozpowszechnionemu mniemaniu, Abelard nie był konceptualistą”⁵. Gdy porówna się obie teorie, sermonizm Abelarda i konceptualizm, można zauważyć ważne różnice. Abelard nie mówił nic o psychice i o istnieniu rzeczy ogólnych jako pojęć w psychice, dla niego powszechniki to nie pojęcia, lecz wyrazy.

Kolejną próbę nowego rozwiązania zagadnienia uniwersaliów stanowi idea **konformizmu**, reprezentowana przez Gilberta de la Porrée. Według niego istnieją jedynie substancje jednostkowe, które mają wspólną formę (co jest przedmiotem

⁵ Tamże, s. 268.

pojęć ogólnych), a poza formą są względem siebie różne. Formę wspólną da się wyodrębnić jedynie poprzez abstrakcyjne rozumowanie.

Walter z Mortagne był reprezentantem „**teorii stanu**”, która głosiła, że każda rzecz jest jednostką, gatunkiem i rodzajem jednocześnie; są to różne stany danego przedmiotu (np. Sokrates to jednocześnie człowiek i Grek). Podobnie brzmiała „**teoria względu**” Aldeharda z Bath: w zależności od tego, pod jakim względem rozpatrujemy dany przedmiot jednostkowy, jest on gatunkiem lub rodzajem.

Indyferentyzm to pogląd, który zaczął tworzyć się stosunkowo wcześniej (w pewnym stopniu głosił go Wilhelm z Champeaux), a zyskał rozwinięcie w wieku XII: istnieją jedynie rzeczy jednostkowe, które oprócz własności odrębnych posiadają własności nieodrębne (gatunkowe), sprawiające, że jednostki jednego gatunku tworzą pewien zbiór i jest to przedmiot pojęcia ogólnego.

Ostatnia jest **teoria zbioru**, autorstwa Joscelina z Soissons. Wedle tej teorii są tylko przedmioty jednostkowe, lecz między tymi jednostkami zdarzają się takie, które mają podobną naturę – cały ten zbiór stanowi przedmiot pojęcia ogólnego.

Zagadnienie powszechników do połowy XII wieku budziło wiele emocji; stanowiło najbardziej filozoficzne zagadnienie wczesnej scholastyki. W wieku XIII, dzięki sformułowaniu przez św. Tomasza stanowiska umiarkowanego realizmu, sporu o uniwersalia jako takiego nie było – wszyscy myśliciele zaaprobowali rozwiązanie zaproponowane przez Akwinatę. Odrodzenie się problematyki uniwersaliów w wieku XIV i gwałtowny wzrost nominalizmu stanowiły przejawy schyłku epoki scholastycznej.

Bibliografia

- Heinzmann R., *Filozofia średniowieczna*, tłum. P. Domański, Wyd. Antyk, Kęty 1999.
- Kuksewicz Z., *Zarys filozofii średniowiecznej*, PWN, Warszawa 1973.
- Seńko W., *Jak rozumieć filozofię średniowieczną*, Wyd. Antyk, Kęty 2001.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.